

TJÄNSTEMANNAFRÅGAN

Social formering, politik och organisering
under 1900-talets början



Arne H. Erikssons efterlämnade texter

I redaktion av Helena Bergman och Lars-Erik Hansen



TJÄNSTEMÄN & HISTORIA

Skrifter utgivna av TAM-Arkivs forskningsråd

Nr 3

Forskningsrådets förord

Denna samlingsutgåva med Arne H. Erikssons tidigare opublicerade texter om de svenska tjänstemännens historia har tillkommit på initiativ av TAM-Arkivs forskningsråd. Syftet är att sprida Arne H. Erikssons forskningsresultat till en bredare publik. Den är samtidigt en minnesbok över TAM-Arkivs förre chef.

Arbetet med att redigera och utge materialet har utförts av fil. dr Helena Bergman, forskare vid Institutet för framtidsstudier och Södertörns högskola, samt av fil. dr Lars-Erik Hansen, TAM-Arkivs nuvarande arkivchef. Helena Bergman och Lars-Erik Hansen var tidigare doktorandkollegor med Arne H. Eriksson vid Historiska institutionen, Stockholms universitet.

TAM-Arkiv främjar kunskapsutveckling och kunskapsspridning rörande tjänstemän och akademiker och deras sammanslutningar. För att effektivt arbeta med detta har ett vetenskapligt råd verkat inom TAM-Arkiv sedan 1987. Sin nuvarande inriktning fick rådet år 2000. Rådets övergripande uppgift är att främja historisk forskning och annan kunskapsutveckling inom TAM-Arkivs verksamhetsfält. Rådet stödjer arkivverksamhetens koppling till forskarvärlden och vill uppmuntra att arkiven används av forskare. Rådet bidrar till spridning av forskningsresultat, bl.a. genom den egna skriftserien Tjänstemän & historia. Härtill initierar och stimulerar rådet ny forskning och vill verka för att öppna nya perspektiv inom TAM-Arkivs område.

TAM-Arkivs forskningsråd har under år 2007 bestått av följande ledamöter:

Birger Simonsson (rådets ordförande), professor i historia, Göteborgs universitet

Ken Bjerregaard, filosofie magister i historia, studieorganisatör på TCO

Ann Kristin Carlström, filosofie doktor i etnologi, Arbetets museum i Norrköping

Eva Fägerborg, filosofie doktor i etnologi, Nordiska museet

Mats Greiff, professor i historia, Högskolan i Malmö

Jonny Hjelm, professor i historia, Umeå universitet

Anders Kjellberg, docent i sociologi, Lunds universitet

Ulla Rosén, docent i historia, Växjö universitet

Christer Törnqvist, docent i arbetsvetenskap, Göteborgs universitet

Eskil Wadensjö, professor i arbetsmarknadspolitik, Institutet för social forskning (SOFI), Stockholms universitet

Lisa Öberg, docent i historia, Södertörns högskola

Innehållsförteckning

Forskningsrådets förord · 5

1. Arne H. Erikssons forskning. En presentation · 8

Helena Bergman

2. Tjänstemannafrågan. En inledning · 19

Arne H. Eriksson

3. I lagens namn?

Frågan om substantiell lagstiftning

eller lag om förhandlingsrätt till förmån för de privatanställda · 66

Arne H. Eriksson

4. Fritz Croner och den sociala distinktionen.

Biografi som samhällshistoria · 116

Arne H. Eriksson

5. Efterord:

Arne H. Eriksson. Med språket och kulturen som livselixir · 167

Lars-Erik Hansen

Sammanställning av Arne H. Erikssons forskning om tjänstemän

Publicerade artiklar

— "Privattjänstemannen. Utkast till en begreppshistoria", i *Av kärlek till arkiv. Festskrift till Erik Norberg* (Stockholm 2002), s. 118–124

— "De yttre gränserna. Facklig särorganisering av arbetare och tjänstemän", i Klas Åmark, *Solidaritetens gränser. LO och industriförbundsprincipen under 1900-talet* (Stockholm 1998), s. 51–77

— "SIF. En konstruktiv framgångshistoria", i *Historia och framtid. SIF 75 år* (Stockholm 1995), s. 44–66

— "Rabotnij ili sluzjasjtjij ('tjänsteman')? Problema sluzjasjtjich ('anställda') i organizatsija profsojuzov v 30-e gody. Perevod so sjvedskogo N.S. Plevako", i A.O. Tchoubarian (red.), *Severnaja Evropa. Problemy istorii. Sbornik nautjnych trudov* [Northern Europe. Issues of history. Collection of research papers], (Moskva 1995), s. 275–309

Nationalencyklopedin (Höganäs 1995), uppslagsorden "tjänsteman" och "tjänstemannarörelsen"

Artiklar om tjänstemännens historia publicerade i TAM-Revy

— "Privattjänstemannen. Utkast till en begreppshistoria", *TAM-Revy* 2002:2, s. 9–11

— "TCO, tjänstemännen och historien", *TAM-Revy* 2002:1, s. 8–9

— "Tjänstemannafrågan, kategoriklyvningen och förhandlingsrätten. Några notiser från tjänstemannarörelsens glömda 1930-tal", *TAM-Revy* 2001:1, s. 12–19

— "Fritz Croner. Några anteckningar om liv och verk", *TAM-Revy* 2000:1, s. 8–11

Övriga publicerade skrifter

— *Pyramidguiden. Ett strövtåg i organisationslärans värld* (Stockholm 1987)

— tillsammans med Arne Nilsson & Bengt H. Ohlsson, *Förnyelsefonder. Huvudrapport från Arbetslivscentrums förnyelsefondsprojekt* (Stockholm 1991)

Tidigare opublicerade texter, i Arne H. Erikssons personarkiv

— "Inledning. Triptyk med tjänstemän", pm mars 2002. (Även andra versioner av inledningskapitel finns.)

— "I lagens namn? 1920-talet: det dystra decenniet", pm ventilerat på VALP-seminariet, Historiska institutionen, Stockholms universitet, 2001

— "Tjänstemannafrågan. En inledning", papper till konferensen Tjänstemän i arbetsliv och samhälle, Bergendal 14–15 september 2000

— "Den svenska industritjänstemannens uppkomst", föredrag vid Industrihistoriska mässan i Västerås 1999

— "Arbetare eller tjänstemän? De 'anställda' i politik och facklig organisering under 1930-talet", pm 1995. [Svensk version av "Rabotnij ili sluzjasjtij ('tjänsteman')? Problema sluzjasjtij ('anställda') i organizatsija profsojuzov v 30-e gody. Perevod so sjvedskogo N.S. Plevako"]

— "Fritz Croner och den sociala distinktionens mentaliteter. Ett biografiskt utkast till en möjlig samhällshistoria", pm ventilerat på ALP-seminariet, Historiska institutionen, Stockholms universitet, 1993 & Arbetslivscentrum 1993

— "Salaried employees, wage workers and the union divide. Corporatist links to class coalition? An essay on the Swedish case", papper till Symposium on emerging union structures. An international comparison, Clark University Graduate School of Management, 9–10 mars 1992

Tjänstemannafrågan. En inledning

”Tjänstemännen” i den sociala strukturen

Beskrivningar av samhällets sociala struktur – partiella eller generella – förekommer i en mångfald av former och sammanhang. Ett sådant är givetvis den officiella statistikproduktionen. Ett märkesår härvidlag är 1911, då några befattningshavare vid Statistiska Centralbyrån (SCB) tog sig före att göra den gruppering som blev grunden för den länge bestående och välbekanta modellen med de tre ”socialgrupperna”. Först under 1960-talet togs arbete upp på en ny indelning.¹⁶ Det dröjde dock till 1974 innan det förslag kom, som blev utgångspunkt för den nuvarande modellen.¹⁷ Efter prövning, utvärdering och komplettering¹⁸ fastställdes den s.k. socioekonomiska indelningen (SEI) 1982 som standard för framtida statistikproduktion.¹⁹

Enligt SEI utgörs den förvärvsarbetande befolkningen fortfarande av tre övergripande kategorier. Men begreppen för dessa är inte längre de numererade ”socialgrupperna” utan ”arbetare–tjänstemän–företagare”.²⁰

Som antyds redan av tidsutdräkten är modellkonstruktioner som SEI ytterst krävande företag. Den statistiska och samhällsvetenskapliga expertisen bakom SEI var också ansevärd. På en punkt tycks dock arbetet ha varit helt oproblematiskt och det gällde just begreppsbildningen. Indelningen ”arbetare–tjänstemän” kommenterades kort och gott med att den var ”klassisk”.²¹ Det är ingen illvillig tolkning om man översätter det med ”självlklar”.

¹⁶ ”Sociala grupper i svensk statistik. Ett förslag framlagt av en av statistiska centralbyrån tillsatt arbetsgrupp”. Stencil. SCB litt. 5 C/906 (Stockholm 1967).

¹⁷ Carlsson, Gösta m.fl., ”Socioekonomiska grupperingar”, *Statistisk tidskrift* 1974:5, s. 381–400.

¹⁸ Andersson, Lars-Gunnar m.fl., *Socio-ekonomisk indelning (SEI). Utvärdering, översyn och komplettering av 1974 års förslag*. SCB (Stockholm 1980) samt Andersson, Lars-Gunnar m.fl., ”Att beskriva den sociala strukturen. Utvärdering av 1974 års förslag till socio-ekonomisk indelning”, *Statistisk tidskrift* 1981:2, s. 113–136.

¹⁹ *Socioekonomisk indelning (SEI)*. Meddelanden i samordningsfrågor 1982:4. SCB (Stockholm 1995 [nytryck]).

²⁰ *Socioekonomisk indelning (SEI)*. Meddelanden i samordningsfrågor 1982:4, s. 9.

²¹ *Socioekonomisk indelning (SEI)*. Meddelanden i samordningsfrågor 1982:4, s. 30.

Källor och litteratur¹³⁵

Otryckta källor

Riksarkivet

Kommittén angående privatanställda (YK 563)

Kommerskollegium. Statistiska avdelningen

Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek (ARAB)

Sigfrid Hanssons arkiv, vol. B 12. Dagbok från Kommittén angående privatanställda

Landsorganisationens arkiv

Landssekreterariats protokoll

Företagens Arkiv i Eskilstuna

Munktell AB

C. E. Johansson AB

F. A. Stenman AB/ASSA-Stenman AB

J. O. Öberg & Son AB

C. O. Öberg & Co

Nyby Bruk AB

Eskilstuna Jernmanufaktur AB

Stadsarkivet i Malmö

Kockums Mekaniska Verkstad

TAM-Arkiv

De anställdas centralorganisation

Svenska Bankmannaföreningen

Svenska Brukstjänstemannaföreningen

Svenska Industrijänstemannaförbundet

¹³⁵ Förteckningen tar även upp material som inte använts i uppsatsen.

Tryckta källor

Periodica

Fackföreningsrörelsen

Sociala meddelanden

Statistisk tidskrift

Svenska bankmannaföreningens tidskrift

Fackliga organisationer

Handelsarbetareförbundet, kongressprotokoll

Landsorganisationen, kongressprotokoll

Offentliga utredningar, statistik, matriklar

Almquist, J. A., *Bergskollegium och bergslagsstaterna 1637–1857. Administrativa och biografiska anteckningar* (Stockholm, 1909)

Andersson, Lars-Gunnar m.fl., *Socio-ekonomisk indelning (SEI). Utvärdering, översyn och komplettering av 1974 års förslag*. SCB (Stockholm 1980)

—, "Att beskriva den sociala strukturen. Utvärdering av 1974 års förslag till socio-ekonomisk indelning", *Statistisk tidskrift* 1981:2

Arbets- och löneförhållandena för affärsanställda i Sverige. Sveriges officiella statistik. Socialstatistik (Stockholm 1925)

Carlsson, Gösta m.fl., "Socioekonomiska grupperingar", *Statistisk tidskrift* 1974:5

Deuten, G. (utg.), *Matrikel öfver tjänstemän vid Sveriges järnverk och järngruvor 1913* (Uppsala 1913)

—, *Matrikel öfver tjänstemän vid Sveriges järnverk och järngruvor 1921* (Uppsala 1921)

Elmquist, Henning, *Undersökning av den mekaniska verkstadsindustrin i Sverige. I. Större egentliga mekaniska verkstäder* (Stockholm 1901)

—, *Undersökning av den mekaniska verkstadsindustrin i Sverige. II. Mindre, egentliga mekaniska verkstäder samt vissa specialverkstäder m.m.* (Stockholm 1904)

von Hofsten, Erland, "Sociala grupper i svensk statistikproduktion", *Statistisk tidskrift* 1967:5

Fahlroth, Siggardt (utg.), *Matrikel öfver tjänstemän vid Sveriges järnverk och järngrufvor 1890* (Stockholm 1890)

—, *Matrikel öfver tjänstemän vid Sveriges järnverk och järngrufvor 1894* (Uppsala 1894)

—, *Matrikel öfver tjänstemän vid Sveriges järnverk och järngrufvor 1898* (Uppsala 1898)

—, *Matrikel öfver tjenstemän vid Sveriges jernverk och jerngrufvor 1902* (Uppsala 1902)

Folk- och bostadsräkningen 1990, del 5: Förfärdarbetande och yrke (Stockholm 1992)

"Handbok i Ståljernsberedningen" (anonym förf.), i Almryd, Hans (red.), *Om bruksbetjänter och bruksmiljö* (Stockholm 1970)

Matrikel öfver civile embets- och tjenstemän i riket år 1856 (Stockholm 1857)

Matrikel öfver civile embets- och tjenstemän i riket år 1859 (Stockholm 1859)

Minnesskrift med anledning av den svenska befolkningsstatistikens 200-åriga bestånd. Statistiska meddelanden, ser. A, band VI:4 (Stockholm 1949)

"Sociala grupper i svensk statistik. Ett förslag framlagt av en av statistiska centralbyråns tillsatt arbetsgrupp". Stencil. SCB litt. 5 C/906 (Stockholm 1967)

Socioekonomisk indelning (SEI). SCB, Meddelanden i samordningsfrågor 1982:4 (Stockholm 1995 [nytryck])

SOU 1935:18, *Betänkande med förslag till lag om arbetsavtal*

SOU 1935:59, *Betänkande med förslag till lag om förenings- och förhandlingsrätt*

SOU 1935:66, *Betänkande om folkförsörjning och arbetsfred*. Del II, bilaga 18

SOU 1937:48, *Förslag till civilt avlöningsreglemente*. Betänkande av 1936 års lönekommitté

SOU 1939:14, *Rationaliseringsutredningens betänkande*. Del II

Sveriges Bergshantering år 1913. Specialundersökning av Kommerskollegium. SOS Industri och hantverk (Stockholm 1917)

Litteratur och vissa tryckta källor

Ahlberg, Ernst, *Arbetsledarna och deras organisation. Minnesskrift vid Sveriges Arbetsledareförbunds 50-årsjubileum* (Stockholm 1955)

Andrae, Carl Göran, "Ett socialhistoriens dilemma. Några försök att definiera sociala grupper och klasser i svensk historia", *Historisk tidskrift* 1978:1

Almquist, J. A., *Uddeholmsverken* (Stockholm 1899)

Almryd, Hans, *Om bruksbetjänter och bruksmiljö* (Stockholm 1970)

Andersson, Rolf G. B., *I legostadgans skugga. Om de svenska kontorist- och biträdesföreningarna från 1880-tal till 1940-tal* (Stockholm 1999)

Attman, Artur, *Svenskt järn och stål 1800–1914* (Stockholm 1986)

Bengtsson, Jan & Molander, Anders, *Den svenska sociologins födelse. Historiska samtal med Torgny T. Segerstedt, Bertil Pfannenstill, Joachim Israel och Edmund Dahlström* (Göteborg 1998)

Berggren, Henrik & Trägårdh, Lars, "Historikerna och språket. Teoretiska ambitioner och praktiska begränsningar. En taktisk programförklaring", *Historisk tidskrift* 1990:3

Berglund, Bengt, *Industriarbetarklassens formering. Arbete och teknisk föränd-*

ring vid tre svenska fabriker under 1800-talet (Göteborg 1982)

Bergryd, Ulla (red.), *Den sociologiska fantasin. Teorier om samhället* (Stockholm 1987)

Björkman, Torsten & Wiberg, Anders, *Kontorskomplexet* (Stockholm 1990)

Björnsson, Nils, *Svenska järnvägarnas kontorspersonal- och arbetsledareförbund 1912–1962* (Norrköping 1962)

Boltanski, Luc, *The making of a class. Cadres in French society* (Cambridge 1987). [Fr. orig. *Les cadres. La formation d'un groupe social* (Paris 1982)]

Bourdieu, Pierre, "What makes a social class? On the theoretical and practical existence of groups", *Berkeley journal of sociology* 33, 1987

—, *Language and symbolic power* (Cambridge, Mass. 1991) [Fr. orig. *Ce que parler veut dire*]

—, *The logic of practice* (Cambridge 1992). [Fr. orig. *Le sens pratique* (Paris 1980)]

Brisman, Sven, *Sveriges affärsbanker 1. Grundläggningstiden* (Stockholm 1924)

—, *Sveriges affärsbanker 2. Utvecklingstiden* (Stockholm 1934)

Broadly, Donald, *Sociologi och epistemologi. Om Pierre Bourdieus författarskap och den historiska epistemologin* (Stockholm 1991)

Bursell, Barbro, *Träskoadel. En etnologisk undersökning av lancashiresmedernas arbets- och levnadsförhållanden på Ramnäs bruk vid tiden kring sekelskiftet 1900* (Stockholm 1974)

Carlsson, Sten, "Den sociala omgrupperingen i Sverige efter 1866", i *Samhälle och riksdag, del I* (Stockholm 1966)

—, *Yrken och samhällsgrupper. Den sociala omgrupperingen i Sverige efter 1866* (Stockholm, 1968)

—, "Den svenska industritjänstemannen. En historisk konturteckning", *Industritjänstemannen* 1970:5

—, *Ståndssamhälle och ståndspersoner 1700–1865. Studier rörande det svenska ståndssamhällets upplösning* (Lund 1973)

Cederberg, Irka & Kumm, Björn & Wahlund, Ingrid (red.), *Tjänstemän – finns dom? En intervjubok med forskare* (Stockholm 1992)

Clemensson, G., *Bilder och anteckningar rörande brukspersonal och föreningsliv vid Lessebo bruk* (Stockholm 1943)

Croner, Fritz, "Die Angestelltenbewegung nach der Währungsstabilisierung", *Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik*, Bd 60:1, 1928

—, *Tjänstemannakåren i det moderna samhället* (Stockholm 1951)

—, *Tjänstemännen* (Stockholm 1963)

—, *Ett liv i vår tid* (Stockholm 1966)

D'Agostino, Hjärdi, *Arbetsförbundens medlemsutveckling i Sverige 1900–1985. Institutet för social forskning, meddelande 1987:9* (Stockholm 1987)

Danielsen, Rolf, "Makt och maktstrukturer", *Historia i belysning. Sex per-*

spektiv på svensk historisk forskning (Stockholm 1988)

Duby, Georges, *The three orders. Feudal society imagined* (Chicago 1980)

Edgren, Lars & Olsson, Lars, "Arbetare och arbetsliv. Svensk arbetarhistorisk forskning", i Misgeld, Klaus & Åmark, Klas (red.), *Arbetsliv och arbetarrörelse. Modern historisk forskning i Sverige* (Stockholm 1991)

Ericsson, Tom, *Den andra fackföreningsrörelsen. Tjänstemän och tjänstemannaorganisationer i Sverige före första världskriget* (Umeå 1983)

Eriksson, Arne H., "SIF. En konstruktiv framgångshistoria", i *Historia och framtid. SIF 75 år* (Stockholm 1995)

—, "De yttre gränserna. Facklig särorganisering av arbetare och tjänstemän", i Åmark, Klas, *Solidaritetsens gränser. LO och industriförbundsprincipen under 1900-talet* (Stockholm 1998)

Fahlbeck, Erik., "Ämbets- och tjänstemän", *Statsvetenskapliga studier till Statsvetenskapliga föreningens i Uppsala tjugofemårsdag 7 nov. 1944* (Stockholm 1944)

Fahlroth, Siggardt, *Horndalsverken förr och nu* (Uppsala 1891)

Florén, Anders & Rydén, Göran, "Social organisation of the Swedish bar iron production 1600–1880", i Göran Rydén (red.), *The social organisation of the European iron industry 1600–1900. Papers presented at an international conference. Jernkontorets bergshistoriska utskott H 67* (Stockholm 1997)

Forsman, Erik & Fischerström, Sven, "En återblick på SPP:s tillkomst och utveckling", *Svenska Personal-Pensionskassan. Minnesskrift över de första 25 åren* (Stockholm 1942)

Frykman, Jonas & Löfgren, Orvar (red.) *Moderna tider. Vision och vardag i folkhemmet* (Malmö 1985)

—, "Bilder av kultur och klass", i Frykman, Jonas & Löfgren, Orvar (red.), *Moderna tider. Vision och vardag i folkhemmet* (Malmö 1985)

Furuskog, Jalmar, *De värmländska järnbruken. Kulturgeografiska studier över den värmländska järnhanteringen under dess olika utvecklingsskeden* (Filipstad 1924)

de Geer, Gerhard, *Genombrottstider i Bergslagen* (Stockholm 1951)

de Geer, Hans, *SAF i förhandlingar. Svenska Arbetsgivareföreningen och dess förhandlingsrelationer till LO och tjänstemannaorganisationerna 1930–1970* (Stockholm 1986)

Greiff, Mats, *Kontoristen. Från chefens högra hand till proletär. Proletarisering, feminisering och facklig organisering bland svenska industritjänstemän 1840–1950* (Malmö 1992)

Gustafson, Uno, *Industrialismens storstad. Studier rörande Stockholms sociala, ekonomiska och demografiska struktur 1860–1910* (Stockholm 1976)

Gårdlund, Torsten, *Industrialismens samhälle* (Stockholm 1942)

Hallerdt, Björn, *Leva i brukssamhälle. En studie över sociala relationer vid Surahammars bruk 1845–1920* (Stockholm 1957)

Hatje, Ann-Katrin, *Från treklang till triangeldrama. Barnträdgården som ett kvinnligt samhällsprojekt under 1880–1940-talen* (Lund 1999)

Hunt, Lynn, *Politics, culture and class in the French revolution* (Berkeley 1984)

Iggers, Georg G., *New directions in european historiography. Revised edition* (Hanover, New Hampshire 1984)

—, *Historiography in the twentieth century. From scientific objectivity to the postmodern challenge* (Hanover, New Hampshire 1997)

Isaksson, Olov, *Vallonbruk i Uppland. Människor och miljöer* (Stockholm 1995)

Jakenberg, Karl-Erik, *Uddeholms aktiebolag 1870–1985. En historisk översikt* (Karlstad 1991)

Jansson, Torkel, *Adertonhundratalets associationer. Forskning och problem kring ett sprängfullt tomrum eller sammanslutningsprinciper och föreningsformer mellan två samhällsformationer ca 1800–1870* (Stockholm 1985)

Johansson, Sten, *Om levnadsnivåundersökningen. Utkast till Kapitel 1 och 2 i betänkande att avgivas av Låginkomstutredningen* (Stockholm 1970)

Jones, Gareth Stedman, *Languages of class. Studies in English working class history 1832–1982* (Cambridge 1983)

Jonsson, Sverker, *Företag och samhälle i förvandling. Hellefors järnverk 1864–1992* (Stockholm 1993)

Jürgensen, C. (utg.), *Kärleksfulla bref och berättelser från Munkfors för ett sekel sedan* (Munkfors 1987)

Jägerskiöld, Stig, *Svensk tjänstemannarätt. Del 1* (Stockholm 1956)

Järnverksarkiven i forskningen. *Föredrag från Jernkontorets bergshistoriska utskotts arkivdagar i Norberg 27–28 april 1988. Skrifter utg. av Jernkontorets bergshistoriska utskott, nr. 44* (Stockholm, 1989)

Kilander, Svenbjörn, *Den nya staten och den gamla. En studie i ideologisk förändring* (Uppsala 1991)

Kocka, Jürgen, *Unternehmensverwaltung und Angestelltenschaft am Beispiel Siemens* (Stuttgart 1969)

—, *Angestellte zwischen Faschismus und Demokratie. Zur politischen Sozialgeschichte der Angestellten. USA im internationalen Vergleich* (Göttingen 1977) [Engelsk övers. *White-collar workers in America 1890–1940. A socio-political history in international perspective* (London 1980)]

—, "Stand – Klasse – Organisation. Strukturen sozialer Ungleichheit in Deutschland vom späten 18. bis zum 19. Jahrhundert", i Wehler, H.-U., (red.), *Klassen in der europäischen Sozialgeschichte* (Göttingen 1979)

—, "Class formation, interest articulation and public policy. The origins of the German white-collar class in the late nineteenth and early twentieth centuries", i Berger, Susan (red.), *Organizing interests in Western Europe* (Cambridge 1981)

— (red.), *Angestellte im europäischen Vergleich. Die Herausbildung ange-*

stellter Mittelschichten seit dem späten 19. Jahrhundert (Göttingen 1981)

—, *Die Angestellten in der deutschen Geschichte 1850–1980. Vom Privatbeamten zum angestellten Arbeitnehmer* (Göttingen 1981)

Koselleck, Reinhart, *Preussen zwischen Reform und Revolution. Allgemeines Landrecht, Verwaltung und soziale Bewegung von 1791 bis 1848* (Stuttgart 1967)

—, "Den nya tidens förgångna framtid", [övers. av inledningsuppsatsen i *Vergangene Zukunft*], *Häften för kritiska studier* 1986:4

—, *Vergangene Zukunft. Zur Semantik geschichtlicher Zeiten* (Frankfurt am Main 1992)

Kvarnström, Lars, *Män i staten. Stationskarlar och brevbärare i statens tjänst 1897–1937* (Stockholm 1998)

Lederer, Emil, *Die Privatangestellten in der modernen Wirtschaftsentwicklung* (Tübingen 1912)

—, *Kapitalismus, Klassenstruktur und Probleme der Demokratie in Deutschland 1910–1940. Ausgewählte Aufsätze mit einem Beitrag von Hans Speier und einer Bibliographie von Bernd Uhlmannsiek* herausgegeben von Jürgen Kocka (Göttingen 1979)

Lüdtke, Alf (red.), *Alltagsgeschichte. Zur Rekonstruktion historischer Erfahrungen und Lebensweisen* (Frankfurt am Main 1989)

Magnusson, Lars, *Arbetet vid en svensk verkstad: Munktells 1900–1920* (Lund 1987)

Magnusson, Ulf, *Från arbetare till arbetarklass. Klassformering och klassrelationer i Fagersta – ett mellansvenskt brukssamhälle ca 1870–1909* (Uppsala 1996)

Malmström, C. Gösta, *Svenska Industritjänstemannaförbundet 1920–1945* (Stockholm 1945)

Mangold, Werner, "Angestelltengeschichte und Angestelltensoziologie in Deutschland, England und Frankreich. Über den Zusammenhang von sozialpolitischer und sozialwissenschaftlicher Themenfindung und Problemstrukturierung", i Kocka, Jürgen (red.), *Die Angestellten im europäischen Vergleich. Die Herausbildung angestellter Mittelschichten seit dem späten 19. Jahrhundert* (Göttingen 1981)

Misgeld, Klaus & Åmark, Klas (red.), *Arbetsliv och arbetarrörelse. Modern historisk forskning i Sverige* (Stockholm 1991)

Molin, Karl, *Den moderne patriarken. Om arbetsledarna och samhällsutvecklingen 1905–1935* (Stockholm 1998)

Montgomery, Arthur, *Industrialismens genombrott i Sverige* (Stockholm 1947)

Muhr, C. A., "Brukskatekes" [*Muhrs brukskatekes*], utg. Gustav Lindberg (Gävle 1892)

Mårtensson, Christina, *Tjänstebefattning som kan för henne vara passande. Uppkomst och utveckling av könsbundna befattningar vid Telegrafverket* (Göteborg 1999)

Nilsson, Bengt, *Kvinnor i statens tjänst – från biträden till tjänstemän. En aktörsinriktad undersökning av kvinnliga statstjänstemäns organisering, strategier och kamp under 1900-talets första hälft* (Uppsala 1996)

Nilsson, Tommy, *Från kamratföreningar till facklig rörelse. De svenska tjänstemännens organisationsutveckling 1900–1980* (Lund 1985)

—, *Arbetare eller tjänsteman? Ny teknik och fackliga gränsdragningsproblem i svensk verkstadsindustri* (Lund 1988)

Nilsson, Torbjörn, *Elitens svängrum. Första kammaren, staten och moderniseringen 1867–1886* (Stockholm 1994)

—, "Ämbetsmannen som kapitalist. En okänd 1800-talshistoria", *Scandia* 1999:1

Nordenskiöld, Otto, *Förhållandet LO–TCO. En översikt* (Stockholm 1971)

Nyblom, Thorsten & Torstendahl, Rolf (red.), *Byråkratisering och maktfördelning* (Lund 1989)

Palmquist, Gunnar, *Segrande samverkan. Historik till Svenska Bankmannaförbundets 75-årsjubileum* (Stockholm 1962)

Ricoeur, Paul, *Hermeneutics and the human sciences. Essays on language, action and interpretation* (Cambridge 1992)

Romlid, Christina, *Makt, motstånd och förändring. Vårdens historia speglad genom det svenska barnmorskeväsendet 1663–1908* (Stockholm 1998)

Runeby, Nils, *Teknikerna, vetenskapen och kulturen. Ingenjörundervisning och ingenjörorganisationer i 1870-talets Sverige* (Uppsala 1976)

Rydén, Göran, *The social organisation of the European iron industry 1600–1900. Papers presented at an international conference. Jernkontorets bergshistoriska utskott H 67* (Stockholm 1997)

Salmonsson, Göran, *Den förståndiga viljan. Svenska Järn- och metallarbetareförbundet 1888–1902* (Uppsala 1998)

Sandberg, Per, *Tjänstemannarörelsen. Uppkomst och utveckling* (Stockholm 1969)

Schröder, Gustaf, *En bruksbokhållares minnen* (Stockholm 1892)

—, *Från brukskontor och timmerskog. En bruksbokhållares minnen II* (Stockholm 1922)

Schöttler, Peter, "Mentaliteten, Ideologien, Diskurse. Zur sozialgeschichtlichen Thematisierung der 'dritten Ebene'", i Lüdtker, Alf (red.), *Alltagsgeschichte. Zur Rekonstruktion historischer Erfahrungen und Lebensweisen* (Frankfurt am Main 1989)

Stråth, Bo (red.), *Language and the construction of class identities. The struggle for discursive power in social organisation. Scandinavia and Germany after 1800* (Göteborg 1990)

—, *Mellan två fonder. LO och den svenska modellen* (Stockholm 1998)

Svenska Personal-Pensionskassan. Minnesskrift över de första 25 åren (Stockholm 1942)

Svenska Postmannaförbundet 1886–1936. Minnesskrift utgiven med anledning av förbundets 50-åriga tillvaro (Stockholm 1936)

Sveriges postbetjänteförening 1886–1896–1906. Kortfattad historik utarbetad av centralstyrelsen (Stockholm 1906)

Söderberg, Tom, *Två sekel medelklass. Från gustaviansk tid till nutid* (Stockholm 1972)

Therborn, Göran, "Klassernas språk och klasskampens spår. Varför folkpensionärerna är så många, folkpartiet så litet, arbetarrörelsen så respektabel och medelklassen så oanständig", i Bergryd, Ulla (red.), *Den sociologiska fantasin. Teorier om samhället* (Stockholm 1987)

Thullberg, Per, "Vem är vad? Att klassificera i socialhistoria", i Ekman, Stig & Thullberg, Per & Åmark, Klas (red.), *Metodövningar i historia* (Lund 1993)

Thörnberg, Ernst Herman, *Samhällsklasser och politiska partier i Sverige. Studier och iakttagelser* (Stockholm 1917)

Torstendahl, Rolf, *Mellan nykonservatism och liberalism. Idébrytningar inom högern och bondepartierna 1918–1934* (Uppsala 1969)

—, "Vom Berufsstolz zum Angestelltenbewusstsein in Schweden 1900–1940", i Kocka, Jürgen (red.), *Angestellte im europäischen Vergleich. Die Herausbildung angestellter Mittelschichten seit dem späten 19. Jahrhundert* (Göttingen 1981)

—, *Forskning om tjänstemannagrupperna* (Stockholm 1984)

—, "Byråkratisering, yrkesstolthet och klassmedvetande 1875–1940. Uppkomsten av svensk tjänstemannarörelse", i Nybom, Thorsten & Torstendahl, Rolf, *Byråkratisering och maktfördelning* (Lund 1989)

Torstendahl, Rolf & Pettersson, Ove, *Forskning om tjänstemannagrupperna. Tjänstemännens yrken, arbetsvillkor och organisationer i ett historiskt perspektiv* (Stockholm 1992)

Tropp, Björn, *Munkforsband. Järnbruk och brukssamhälle i förändring 1945–1985* (Stockholm 1995)

Wallén, Thord, *Suveränitet och samverkan. Några viktiga drag i TCO:s organisationsutveckling* (Stockholm 1989)

Wehler, Hans-Ulrich (red.), *Klassen in der europäischen Sozialgeschichte* (Göttingen 1979)

Wittberg, Ivar, *Franz von Schéele* (Filipstad 1965)

Åberg, Martin, *En fråga om klass? Borgarklass och industriellt företagande i Göteborg 1850–1914* (Göteborg 1991)

Åmark, Klas, *Solidaritetsens gränser. LO och industriförbundsprincipen under 1900-talet* (Stockholm 1998)

Äström, Adolf, *Jordrätten i Sverige under världsåldrarna* (Lund 1925)

Öberg, Lisa, *Barnmorskan och läkaren. Kompetens och konflikt i svensk förlossningsvård 1870–1920* (Stockholm 1996)

Öhngren, Bo (red.), *Organisationerna och samhällsutvecklingen* (Stockholm 1982)

Östberg, Kjell, Efter rösträtten. *Kvinnors utrymme efter det demokratiska genombrottet* (Stockholm 1997)

Uppslagsverk och ordböcker

Hellquist, Elof, *Svensk etymologisk ordbok* (Lund 1948)

Nationalencyklopedin (Höganäs 1995)

Nordisk familjebok (Stockholm 1933)

Stora finsk-svenska ordboken (Helsingfors 1997)

Stora svensk-finska ordboken (Åbo 1986)

Svenska Akademiens ordbok (SAOB)

Svensk-estnisk ordbok (Tallin 1979)

Svensk uppslagsbok (Malmö 1954)

I lagens namn?

Frågan om substantiell lagstiftning eller lag om förhandlingsrätt till förmån för de privatanställda¹³⁶

1920-talet – det dystra decenniet

Första världskrigets inflation och 1920-talets kriser blev ett grundskott mot reallöneutvecklingen för de arbetstagare som saknade medel att kompensera sig. Statsanställda kunde sätta en viss lit till riksdagen, industriarbetarna kunde använda sin ökande organisationsstyrka i förhandlingar med arbetsgivarna. För privatanställda kontorister, tekniker och andra liknande grupper stod ingen av dessa vägar till buds. Deras nyare eller äldre sammanslutningar varken kunde eller ens försökte ändra på den saken. En forskare har beräknat att privatanställda tekniker, kontorister m.fl. 1913 tjänade i genomsnitt 80 procent mer än arbetarna medan motsvarande tal 1935 var 33 procent.¹³⁷

Löneutvecklingen som sådan var dock bara en sida av saken. Till den kom att 1920-talets arbetslöshet också drabbade sådana som kontorister och arbetsledare. Det visade sig därvid att den statliga politiken saknade adekvata biståndsformer för dessa grupper. Att ta emot bistånd ansågs för övrigt av många djupt förnedrande.¹³⁸ I bilden ingick också betydande strukturella förändringar. Antalet merkantila och tekniska befattningshavare fortsatte under mellankrigstiden att växa kraftigt, liksom deras andel av den totala arbetskraften. Men det var inte i första hand den äldre typen av befattningshavare – ”chefens högra hand” – som ökade utan sådana med enklare uppgifter och med placering på lägre nivåer i företa-

¹³⁶ Redaktionell anmärkning: Titeln har modifierats. Det manus Arne lämnade efter sig hade titeln ”I lagens namn? 1920-talet: Det dystra decenniet”. I denna version har en ny under-rubrik införts som bättre korresponderar med innehållet. Den ursprungliga underrubriken har flyttats ned som rubrik till ingressen.

¹³⁷ Nilsson, Tommy, *Från kamratföreningar till facklig rörelse. De svenska tjänstemännens organisationsutveckling 1900–1980* (Lund 1985), s. 28 f.

¹³⁸ Krig, Christer, ”Tjänstemännen och arbetslösheten 1920–1940”, opubl. C-uppsats, hist. inst., Stockholms universitet (h.t. 1999).

Källor och litteratur

Otryckta källor

Riksarkivet

Kommittéarkiv

Kommittén angående privatanställda (KAP) (YK 563)

Socialdepartementets arkiv

Konseljakt, 19 juni 1931, nr 74

Socialstyrelsens arkiv

Byrån för sociala ärenden i allmänhet, 2 Ö1:1-4

Kungliga biblioteket

Otto Järtes samling

Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek (ARAB)

Sigfrid Hanssons arkiv, vol. B 12. Dagbok från Kommittén angående privatanställda

Landsorganisationens arkiv

Landssekreterariatets protokoll

TAM-arkiv

De anställdas centralorganisation (Daco)

Svenska Bankmannaföreningen

Tryckta källor

Dagstidningar

Aftonbladet

Dagens Nyheter

Dala-Demokraten

Eskilstuna-Kuriren

Nationell Tidning

Norrländska Socialdemokraten

Nya Dagligt Allehanda

Nya Norrland

Ny Tid

Social-Demokraten

Svenska Dagbladet
Västerbottens Folkblad
Örebro-Kuriren

Officiellt tryck

Andra lagutskottets utlåtande 1931:27
Motion AK 1931:189
Motion FK 1936:256
Protokoll AK 1931:29
Protokoll FK 1931:29
SOU 1935:18, *Betänkande med förslag till lag om arbetsavtal*
SOU 1935:59, *Betänkande med förslag till lag om förenings- och förhandlingsrätt*
SOU 1935:66, *Betänkande om folkförsörjning och arbetsfred, del II, bilaga 18*
SOU 1939:14, *Rationaliseringsutredningens betänkande, del II. Verkställda undersökningar*

Periodica

Fackföreningsrörelsen
Industritjänstemannen

Samtida tryck och litteratur

Ahlberg, Ernst, *Arbetsledarna och deras organisation. Minnesskrift vid Sveriges Arbetsledareförbunds 50-årsjubileum* (Stockholm 1955)
Croner, Fritz, *Tjänstemannakåren i det moderna samhället* (Stockholm 1951)
Lag om arbetsavtal. Redogörelse för det av Kommittén angående privatanställda utarbetade förslaget samt Landssekreteriatets yttrande över detsamma. Landsorganisationens skriftserie nr 40, 1935

Litteratur

Adlercreutz, Axel, *Arbetstagarbegreppet. Om arbetstagarförhållandet och därtill hörande gränsdragningsfrågor i svensk civil- och socialrätt* (Stockholm 1964)
Adolfsson, Magnus, "Pension – understöd, belöning eller rättighet. Privattjänstemännens pensionsfråga fram till 1931", opubl. C-uppsats, hist. inst., Stockholms universitet (v.t. 1998)
Andersson, Rolf G. B., *I legostadgans skugga. Om de svenska kontorist- och bi-trädesföreningarna från 1880-tal till 1940-tal* (Stockholm 1999)
Andersson, Ivar, *Otto Järte. En man för sig* (Stockholm 1965)
Berge, Anders, "Pensions-separatismen. Frågan om den svenska folkpensionens karaktär 1913–1935", *Arkiv för studier i arbetarrörelsens historia* nr 71 (1998)
De Geer, Hans, *SAF i förhandlingar. Svenska arbetsgivareföreningen och dess förhandlingsrelationer till LO och tjänstemannaorganisationerna 1930–1970* (Stockholm 1986)

Edling, Nils, *Det fosterländska hemmet. Egnahemspolitik, småbruk och hem-ideologi kring sekelskiftet 1900* (Stockholm 1996)

Esping-Anderssen, Gösta, *The three worlds of welfare capitalism* (Cambridge 1990)

Greiff, Mats, *Kontoristen. Från chefens högra hand till proletär. Proletarisering, feminisering och facklig organisering bland svenskas industritjänstemän 1840–1950* (Malmö 1992)

Heggestad, Börje, *En tryggad tjänstemannaställning. HTF under 50 år* (Stockholm 1987)

Johansson, Anders L., *Tillväxt och klassarbete. En studie av den svenska modellens uppkomst* (Stockholm 1989)

Kocka, Jürgen, *Angestellte zwischen Faschismus und Demokratie. Zur politischen Sozialgeschichte der Angestellten: USA 1890–1940 im internationalen Vergleich* (Göttingen 1977)

Krig, Christer, "Tjänstemännen och arbetslösheten 1920–1940", opubl. C-uppsats, hist. inst., Stockholms universitet (h.t. 1999)

Malmström, C. Gösta, *Svenska Industritjänstemannaförbundet 1920–1945. En översikt över förbundets tillblivelse och utveckling* (Stockholm 1945)

Molin, Karl, *Den moderne patriarken. Om arbetsledarna och samhällsutvecklingen 1905–1935* (Stockholm 1998)

Nilsson, Tommy, *Från kamratföreningar till facklig rörelse. De svenska tjänstemännens organisationsutveckling 1900–1980* (Lund 1985)

Nybom, Thorsten, "Samhällsformation och samhällsorganisation i Sverige 1890–1975. En principskiss", i Nybom & Torstendahl (red.), *Byråkratisering och maktfördelning* (Lund 1989)

Nyman, Olle, *Parlamentarismen i Sverige. Huvuddragen av utvecklingen efter 1917* (Stockholm 1965)

Palmquist, Gunnar, *Segrande samverkan. Historik till Svenska Bankmannaförbundets 75-årsjubileum* (Stockholm 1962)

Sandberg, Per, *Tjänstemannarörelsen. Uppkomst och utveckling* (Stockholm 1969)

Shüllerqvist, Bengt, *Från kosackval till kohandel. SAP:s väg till makten* (Stockholm 1992)

Svensk uppslagsbok (Malmö 1936–1938)

Svenskt biografiskt lexikon (Stockholm 1918–)

Svensson, Torsten, *Socialdemokratiens dominans. En studie av den svenska socialdemokratiens partistrategi* (Uppsala 1994)

Wallén, Thord, *Bakom dokumenten. Femtio år av visioner och verklighet* (Stockholm 1985)

—, *Suveränitet och samverkan. Några viktiga drag i TCO:s organisationsutveckling* (Stockholm 1989)

Fritz Croner och den sociala distinktionen. Biografi som samhällshistoria²⁴⁷

Inledning²⁴⁸

Tillkomstsammanhanget för den här uppsatsen är projektet "Arbetarna, tjänstemännen och den fackliga särorganiseringen". Frågeställningarna utgår från att det fackliga mönstret i Sverige är starkt knutet till en distinktion mellan arbetare och tjänstemän, starkare än vad fallet är i de flesta andra länder. Räckvidd, implikationer m.m. av denna uppdelning i två stora kategorier sträcker sig för övrigt långt utöver det fackliga organisationsfältet. Den enastående höga anslutningsgraden bland såväl arbetare som tjänstemän har faktiskt gjort det möjligt (för vissa) att approximativt beskriva den sociala strukturen via organisationstillhörigheter.²⁴⁹

Sedan någon tid uppträder tecken på att en del av särorganiseringens förutsättningar eroderas, av teknisk och arbetsorganisatorisk förändring, nya strategier för företagsledning och måhända också av ändrade värderingar och andra ting. Detta val av metafor är inte oskyldigt. Erosion är definitionsmässigt en process av långsam, strukturell förändring. Med den bilden förnekas inte att arbetsorganisatorisk gränsupplösning, inom vissa områden, relativt snabbt kan få en betydande utbredning. Metaforen syftar emellertid på en annan nivå, de sociala attitydernas eller "mentaliteternas". Längre fram ska jag hävda, att denna nivå är nödvändig för förståelse och förklaring av social förändring och kontinuitet.

²⁴⁷ Redaktionell anmärkning: Titeln har modifierats. Det manus Arne lämnade efter sig hade titeln "Fritz Croner och den sociala distinktionens mentaliteter. Ett biografiskt utkast till en möjlig samhällshistoria".

²⁴⁸ Läsare! Detta är "work-in-progress". Arbetssättet genererar en hel del noter, en och annan kan vara väl så betydelsediger som löptexten. Vidare: En del citat förekommer översatta från tyska, andra översatta. Till slut: Den empiriska historien om Fritz Croner kunde jag egentligen bara börja. För mina syften har han gjort god tjänst ändå. Nu slutar den abrupt, i mitten av 1930-talet, då han just kommit som politisk flykting till Sverige. Avslutningen av uppsatsen sker i form av några reflektioner, dels kring valet av empiriskt område för den fortsatta undersökningen, dels kring frågan om komparationens möjligheter. (AHE 1993-05-26)

²⁴⁹ Therborn, 1981, s. 19 f., s. 56 f. Det har sagts, att den teori som utvecklades av Fritz Croner varit av stor betydelse för Therborns strukturmarxistiska analys; Greiff, 1992, s. 407. Det betvivlar jag, bl.a. därför att Therborn inte gör någon som helst hänvisning åt det hållet.

Källor och litteratur

Tryckta källor

*Fritz Croner: böcker*³⁴²

- *De svenska privatanställda. En sociologisk studie* (Stockholm 1939)
- *Industritjänstemännens anställningsförhållanden*, del I. Löne- och anställningsförhållanden (Stockholm 1940)
- *Industritjänstemännens anställningsförhållanden*, del II. Allmänna anställningsförhållanden (Stockholm 1942)
- *Tjänstemannakåren i det moderna samhället* (Stockholm 1951)
- *Tjänstemän och tjänstemannaproblem i Schweiz*, TCO:s skriftserie 4 (Stockholm 1954)
- *Tjänstemän och tjänstemannaproblem i Österrike*, TCO:s skriftserie 7 (Stockholm 1958)
- *Tjänstemännen* (Stockholm 1963)
- *Ett liv i vår tid* (Stockholm 1966)
- *Ein Leben in unserer Zeit* (Frankfurt am Main 1968)
- *Die deutsche Tradition. Über die Schwierigkeiten, Demokratie zu leben* (Op-laden 1975)

Fritz Croner: Uppsatser och artiklar

- "Den tyska socialiseringen", *Tiden*, mars 1926
- "Die Angestelltenbewegung nach der Währungsstabilisierung", *Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik*, Bd 60, 1928:1
- "Zur Theorie proletarischer Sozialpolitik", *Die Gesellschaft*, Bd 1, 1930
- "Grundzüge freigewerkschaftlicher Sozialpolitik", Berlin 1930
- "Den inre styrkan hos en organisation", *Industritjänstemännen* 1934:11
- "En upptäcktsresa i ett obekant land", *Kommunaltjänstemännen* 1935:2
- "Varifrån komma de anställda?", *Industritjänstemännen* 1935:3
- "En undersökning rörande förhållandena bland svenska tjänstemän och handelsanställda", *Industritjänstemännen* 1935:9
- "Sociala attityder och den empiriska sociologin", *Statsvetenskaplig tidskrift för politik, statistik, ekonomi*, 1938
- "Salaried Employees in Modern Society", *International labour review*, vol. 44, 1954

³⁴² Hela verket förtecknas i *Fritz Croner. En bibliografi 27 februari 1976*, TCO (Stockholm 1976)

- "Hur gick det med tjänstemannabegreppet?", *TCO-tidningen* 1969:10
- "Om svårigheten av internationella jämförelser", *Tiden* 1974:1

Recensioner

Recensioner av Croners *Tjänstemannakåren i det moderna samhället*:

- *Fackföreningsrörelsen* 1951:2
- *Tjänstemannarörelsen* 1951:10
- *Handelstjänstemannen* 1952:1–2, 3

Recension av Croners *Ett liv i vår tid*:

- *Dagens Nyheter*, 29/9 1966

Övriga tryckta källor

Edgren, G., "The role of the job classification system in implementing TCO wages policy", i *Job classification and collective bargaining*. International Seminar at Gällöfsta, Sweden. June 6–10, 1966. Papers and summary of discussions. TCO (Stockholm 1966)

Jonasson, S., *Befattningsnomenklaturarbete. Befattningsnomenklaturer avseende tjänstemannaarbete inom industrin. Redogörelse, reflektioner*. Otr. (1988)

Lederer, E., *Die Privatangestellten in der modernen Wirtschaftsentwicklung* (Tübingen 1912)

Lederer, E. & Marschak, J., *Der neue Mittelstand*. Grundriss der Sozialökonomik, IX. Abt, I. Teil (1926)

Lederer, E., *Die Umschichtung des Proletariats*. Die neue Rundschau, Bd II (1929)

Socialstyrelsen, *Undersökningar rörande arbetstidsförhållanden och lönevillkor för privatanställda*, Sveriges officiella statistik (Stockholm 1938)

SOU 1935:18, *Betänkande med förslag till lag om arbetsavtal*

SOU 1935:59, *Betänkande med förslag till lag om förenings- och förhandlingsrätt*

SOU 1937:48, *Betänkande med förslag till civilt avlöningsreglemente*

Suhr, O., "Die Angestellten in der deutschen Wirtschaft", i *Angestellte und Arbeiter*, Hrsg. Allgemeinen freien Angestelltenbund (AfA), 1928

Litteratur

Asplund, J., *Teorier om framtiden* (Stockholm 1981)

Bain, G. S. & Price, R., "Who is a white-collar employee?" *British journal of industrial relations*, vol. 10:3 (november 1972); även i Hyman, R. & Price, R. (red.), *The new working class? White-collar workers and their organizations* (London 1983)

Berggren, H. & Trägårdh, L., "Historikerna och språket. Teoretiska ambitioner och praktiska begränsningar. En taktisk programförklaring", *Historisk tidskrift* 1990:3

Björkman, T., "Reparatörsyrkets utveckling", i Nyberg, D., Björkman, T., Wi-dén, B., *Yrkesarbete i förändring* (Stockholm 1984)

Björkman, T. & Sandberg, Å., "Lönearbetets villkor. Teknik och organisering i arbetslivet", i Himmelstrand, U. & Svensson, G. (red.), *Sverige. Vardag och struktur* (Stockholm 1988)

Brandt, W., *Minnen* (Stockholm 1990)

De första decennierna. En bok om HTF, Daco (Stockholm 1957)

Ericsson, T., *Mellan kapital och arbete. Småborgerligheten i Sverige 1850-1914*. Umeå Studies in the Humanities 86 (Stockholm 1988)

Eriksson, G., "Att inte skilja på sak och person. Ett utkast till ett utkast till en biografisk metod", i Ambjörnsson, R. m.fl. (red.), *Att skriva människan* (Stockholm 1997 [1985])

Esping-Andersen, G., *Politics against markets. The social democratic road to power* (Princeton 1985)

Fritz Croner. *En bibliografi 27 februari 1976*, TCO (Stockholm 1976)

Gay, P., *Weimar culture. The outsider as insider* (London 1992 [1969])

Gladen, A., *Geschichte der Sozialpolitik in Deutschland* (Wiesbaden 1974)

Greiff, M., *Kontoristen. Från chefens högra hand till proletär. Proletarisering, feminisering och facklig organisering bland svenska industrijänstemän 1840-1950* (Malmö 1992)

Hadenius, A., *Facklig organisationsutveckling. En studie av Landsorganisationen i Sverige* (Stockholm 1976)

Hartfiel, G., *Angestellte und Angestelltengewerkschaften in Deutschland* (Berlin 1961)

Jarrick, A., *Mot det moderna förnuftet. Johan Hjerpe och andra småborgare i upplysningstidens Stockholm* (Stockholm 1992)

Jonsson, K., "Mellan den sociala determinismens Scylla och den psykologiska reduktionismens Charybdis. Problem i den idéhistoriska biografins genre", i *Liv och text. Idéhistoriska skrifter*, Institutionen för idéhistoria, Umeå Universitet (Umeå 1985)

Kadritzke, U., *Angestellte. Die gedulldigen Arbeiter. Zur Soziologie und sozialen Bewegung der Angestellten* (Frankfurt am Main 1975)

Kjellberg, A., *Facklig organisering i tolv länder* (Lund 1983)

Kocka, J., "Stand-Klasse-Organisation. Strukturen sozialer Ungleichheit in Deutschland vom späten 18. bis zum frühen 20. Jahrhundert im Aufriss", i Wehler, H.-U. (red.), *Klassen in der europäischen Sozialgeschichte* (Göttingen 1979)

—, *White-collar workers in America 1890-1940. A social-political history in international perspective* (London 1980)

—, *Die Angestellten in der deutschen Geschichte 1850-1980. Vom Privatbeamten zum angestellten Arbeitnehmer* (Göttingen 1981a)

— (red.), *Angestellte im europäischen Vergleich. Die Herausbildung angestellter Mittelschichten seit dem späten 19. Jahrhundert* (Göttingen 1981b)

—, "Class formation, interest articulation, and public policy. The origins of the German white-collar class in the late nineteenth and early twentieth centuries", i Berger, S. (red.), *Organizing interests in Western Europe. Pluralism, corporatism, and the transformation of politics* (Cambridge 1981c)

Koselleck, R. (1979), *Vergangene Zukunft. Zur Semantik geschichtlicher Zeiten* (Frankfurt am Main 1979)

Liedman, S.-E., "Om mandariner och icke-mandariner. Hur 'Wissenschaft' och 'science' fick olika betydelse", *Häften för kritiska studier*, 1984:2

Malmström, C. G., *Samverkan, slagkraft. En krönika över 50 SIF-år*, Svenska Industritjänstemannaförbundet (Stockholm 1970)

Mangold, W., "Angestelltengeschichte und Angestelltensoziologie in Deutschland, England und Frankreich. Über den Zusammenhang von sozialpolitischer und sozialwissenschaftlicher Themenfindung und Problemstrukturierung", i Kocka, J. (red.), *Die Angestellten im europäischen Vergleich. Die Herausbildung angestellter Mittelschichten seit dem späten 19. Jahrhundert* (Göttingen 1981)

Markovits, A. S., *The politics of the West German trade unions. Strategies of class and interest representation in growth and crisis* (Cambridge 1986)

Nilsson, T., "Fritz Croner och tjänstemännen", *Sociologisk forskning* 1976:4

—, *Från kamratföreningar till facklig rörelse. De svenska tjänstemännens organisationsutveckling* (Lund 1985)

—, *Arbetare eller tjänsteman? Ny teknik och fackliga gränsdragningsproblem i svensk verkstadsindustri* (Lund 1988)

Nilstein, A., "White-collar unionism in Sweden", i Sturmthal, A. (red.), *White-collar trade unions* (Urbana, Illinois 1966)

Nybom, T., "En västtysk utmaning. Emancipatorisk historieforskning i Förbundsrepubliken", i Torstendahl, R. & Nybom, T., *Historievetenskap som teori, praktik och ideologi* (Stockholm 1988)

—, "Vad saken gäller nu! Funderingar och samtal i anledning av ett tidsläge och en världskongress", i Torstendahl & Nybom (1988)

Olsson S. E., *Social policy and welfare state in Sweden* (Lund 1990)

Ringer, Fritz K., *The decline of the German mandarins. The German academic community 1890–1933* (Hanover, New Hampshire 1990 [1969])

Sandberg, P., *Tjänstemannarörelsen. Uppkomst och utveckling* (1969)

Schöttler, P., "Mentaliteten, Ideologien, Diskurse. Zur sozialgeschichtlichen Thematisierung der 'dritten Ebene'". I Lüdtke, A. (red.) *Alltagsgeschichte. Zur Rekonstruktion historischer Erfahrung und Lebensweisen* (Frankfurt am Main 1989)

Stråth, B., "Production of meaning, construction of class identities, and social change", i Stråth, B. (red.), *Language and the construction of class identities. The struggle for discursive power in social organisation. Scandinavia and Germany after 1800*, Historiska institutionen, Göteborgs universitet (Göteborg 1990)

Therborn, G., *Klasstrukturen i Sverige 1930–80. Arbete, kapital, stat och pat-*

riarkat (Lund 1981)

Torstendahl, R., "Vom Berufsstolz zum Angestelltenbewusstsein in Schweden 1900–1940", i Kocka, J. (red.), *Angestellte im europäischen Vergleich. Die Herausbildung angestellter Mittelschichten seit dem späten 19. Jahrhundert* (Göttingen 1981)

—, *Forskning om tjänstemannagrupperna* (Stockholm 1984)

—, "Byråkratisering, yrkesstolthet och klassmedvetande 1875–1940. Uppkomsten av svensk tjänstemannarörelse", i Nybom, T. & Torstendahl, R. (red.), *Byråkratisering och maktfördelning* (Lund 1989) [Urspr. på tyska i Kocka, 1981b]

Torstendahl, R. & Nybom, T., *Historievetenskap som teori, praktik, ideologi* (Stockholm 1988)

Tysk-svenska ordboken (Solna 1989)

Wehler, H.-U. (red.), *Klassen in der europäischen Sozialgeschichte* (Göttingen 1979)

—, *Aus der Geschichte lernen? Essays* (München 1988)

C-uppsatser med Arne H. Eriksson som handledare

Adolfsson, Magnus, *Pension – understöd, belöning eller rättighet. Privattjänstemännens pensionsfråga fram till 1931*, C-uppsats i historia, Stockholms universitet, v.t. 1998

Carlsson, Ingvar, *Statstjänstemännens förhandlingsrätt prövad. Avtalsrörelser och konflikter 1966–1971*, C-uppsats i historia, Stockholms universitet, v.t. 1999

Elfsberg, David, *Tjänstemän och politik. En undersökning om Dacos agerande som politisk aktör 1931–1936*, C-uppsats i historia, Stockholms universitet, v.t. 2003

Etzler, Aron, *Den tredje klassens män. Självbild och klassmedvetande inom Svenska Industritjänstemannaförbundet 1921–1939*, C-uppsats i historia, Stockholms universitet, v.t. 1998

Gustafsson, Kent, *Hur kunde Svenska Brukstjänstemannaföreningen (SBF) och Svenska Industritjänstemannaförbundet (SIF) gå samman 1940 efter att åren närmast före varit bittra fiender?*, C-uppsats i historia, Stockholms universitet, h.t. 2002

Hjelm, Daniel, *Lärarnas långbänk. Folkskollärarnas väg till sammanslagning. En studie av facklig särorganisation*, C-uppsats i historia, Stockholms universitet, h.t. 2000

Hörnqvist, John, *Fackliga, medelklass eller statushöjande strategier? Svenska Bankmannaföreningens strategi, taktik och agerande under perioden februari 1929 till oktober 1932*, C-uppsats i historia, Stockholms universitet, u.å.

Johansson, Alexandra, *Memoarers källvärde. En undersökning av Lennart Bodströms memoarer som berättande källa angående två sakfrågor*, C-uppsats i historia, Stockholms universitet, v.t. 2003

Karlsson, Jerker, *Arbetare eller tjänstemän? Kampen om livförsäkringsinspektörerna*, C-uppsats i historia, Stockholms universitet, h.t. 2002

Kreuger, Fredrik, *TCO och barnen. En studie av organisationens arbete för jämställdhet åren 1965–1970*, C-uppsats i historia, Stockholms universitet, v.t. 2001

Krig, Christer, *Tjänstemännen och arbetslösheten 1920–1940*, C-uppsats i historia, Stockholms universitet, h.t. 1999

Mared, Sarah, *Från husmor till jämlike? Om kvinnosynen i Tjänstemännens centralorganisation*, C-uppsats i historia, Stockholms universitet, h.t. 2002

Nousiainen, Heidi, *Den kvinnliga särorganiseringens slut. Integration eller utstötning?*, C-uppsats i historia, Stockholms universitet, h.t. 2003

Stenbacka, Sami, *Införande av likalönsprincipen för folkskollärare 1937*, C-uppsats i historia, Stockholms universitet, h.t. 2000